

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ו', תשט"ו



האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בעיות משותפות לטורקית ולעברית המתחדשות

נושא זה ודאי יתמיה קוראים רבים. אילו בעיות — ישאלו — תהיינה משותפות לשתי שפות רחוקות כל כך זו מזו במוצאן, במבנן ובאוצר המלים שלהן? ומה הצד השווה בלשון כעברית, שלפני זמן קצר קמה לתחייה כשפה מדוברת, ובלשון הטורקית, שמעולם לא חדלה מלחיות בפי עמה? ואולם יש הקבלות לא מעטות בין בעיותיה של העברית המתחדשת לבין דרכי התפתחותה של השפה הטורקית החדשה.

שפתם הספרותית של הטורקים העות'מאניים הייתה עד למאה הקודמת אחת הלשונויות המעורבות ביותר בעולם. אוצר מליה לא כלל אלא שיעור קטן מאוד — בתקופות מסוימות פחות מעשרה אחוזים — של מלים טורקיות מקיריות. כל יתרון היו שאולות משפות זרות, בעיקר מן הערבית והפרסית. השפות הקלאסיות של עמי האיסלאם. רק מיעוטן של המלים השאולות נטמעו בטורקית; רובן נשארו יסוד זר, שהיה מצוי בשפה הספרותית בלבד.

שפה מלאכותית זו הייתה מובנת לשכבה דקה של משכילים בלבד. לבני העם, שלא ידעו קרוא וכתוב ולא למדו ערבית ופרסית, הייתה לשון זו זרה לחלוטין, זרה הרבה יותר משהייתה העברית אי-פעם אפילו לעמי-הארץ. לעומתה הייתה שפת הדיבור של העם שונה לגמרי, פשוטה וטורקית-מקורית יותר.

דרישות ראשונות לתיקון השפה הושמעו בטורקיה בימי הריפורמות הפנימיות של הקיסרות העות'מאנית במאה ה-19. בתולדות התרבות של טורקיה דומה תקופה זו מבחינות אחדות לתקופת ההשכלה שלנו. קם דור של משכילים חילוניים, "מתערבים" – ובשלב מאוחר גם לאומניים – שביקשו ליצור שפה ספרותית חדשה, המסוגלת להביע מושגים אירופיים ולהחדיר רעיונות מודרניים בעם.

בדומה לתנועה הרומנטית בספרותנו, שחזרה אל מקורות תרבותנו הלאומית בימי קדם, נשאו המשכילים הטורקיים את עיניהם לראשית האיסלאם, ואף לעבר הטרום-איסלאמי של עמם. תנועה זו עוררה גם אותם להערכה יתרה של שפת התקופה ההיא, היינו של הטורקית העתיקה, שעדיין לא הוצפה במלים ערביות ופרסיות. כאנשי ההשכלה שלנו, שביקשו להראות לכל האומות את יופייה של שפת המקרא, כן החלו הטורקים מעלים על נס את ההרמוניה, העושר והמבנה ההגיוני של לשונם המקורית. וכמו סופרינו באותם הימים, שהשתדלו להשתמש אך ורק באוצר המלים ובכללי הדקדוק של התנ"ך, כן התנגדו הטורקים – בתקופה מאוחרת יותר – ליסודות הזרים שבשפתם. כדי להקל על השכבות הרחבות של העם את הבנת יצירותיהם החלו הסופרים הטורקיים – כסופרים העבריים באותו זמן – לכתוב בשפה פשוטה יותר ולוותר על מלים נדירות ועל ביטויים מליציים. הופעת העיתונים וכתבי-העת העממיים השפיעה

1. תיאור מפורט יותר של הריפורמה הלשונית בטורקיה ניתן בסמרי (Language Reform in Modern Turkey (Jerusalem 1954).

גם היא בכיוון זה. במחצית השנייה של המאה הקודמת עוררה הספרות הנאטורליסטית באירופה גם את הסופרים הטורקיים, שיפנו לנושאים מחיי העם ויכתבו בשפה קרובה יותר ללשונו המדוברת.

תנועת הריפורמה הלשונית בטורקיה גברה בימי הטורקים הצעירים והגיעה לשיאה בימי אַטאַטוּרַק. שראה בה חלק בלתי-נפרד של הריפורמה התרבותית. מאמציו להקמת מדינה לאומית, חילונית ודימוקרטית, בדרך מהפכנית, כללו גם את תיקון השפה. בשנת 1928 הונהג הכתב הלטיני במקום הערבי, ובשנה שאחריה נתבטלו לימודי הערבית והפרסית בכל בתי-הספר. ב־1932 ייסד אַטאַטוּרַק את ועד הלשון הטורקי והטיל עליו לחקור, לטהר ולפתח את הלשון הספרותית.

טיהור השפה מיסודות זרים

אחת המטרות הראשיות של הריפורמה הלשונית בטורקיה הייתה עד כה סילוק אלפי המלים הערביות והפרסיות. בעיה כזאת אינה קיימת בעברית החדשה אלא במידה מצומצמת הרבה יותר, היינו בעית מקומן של המלים הארמיות והמלים האירופיות המודרניות בשפתנו.

בייחוד מתנגדים הריפורמטורים למלים הערביות והפרסיות, שיש להן מלים נרדפות ממוצא טורקי. רוב המלים הזרות מסוג זה נמצאות בשפה הספרותית בלבד. בעבר נחשבו כיפות, נכבדות או עדינות יותר מהמלים הטורקיות, או שלא באו אלא להבליט את רמת השכלתו של המשתמש בהן. משחועלתה הדרישה לקירוב השפה הספרותית אל

המדוברת, הוכרזה מלחמה על המלים הזרות, ובעשרות השנים האחרונות סולקו רבות מהן. לעומת זאת טוענים המתקנים המתונים, שרצוי לקיים קצת מלים זרות מעין אלו, ליד מלים טורקיות נרדפות, ולתת להן גוון מיוחד של משמעות או תוכן רגשי. דרך זו של די־פרנציאציה ידועה גם בשפתנו.

אמנם מרבית המלים הערביות והפרסיות נשארו יסוד זר בשפה הטורקית, ולא נקלטו בלשון העם. אך מספר לא־קטן של מלים שאולות מלשונות אלו נתאזרחו ונתערו אפילו בטורקית העממית. רבות מהן שינו את צורתן ואת הוראתן המקורית. מעמדן בטורקית דומה אפוא להרבה מלים, שהעברית שאלה בימי קדם מן היוונית והרומית, ושאינן איש אומר לסלקן משפתנו. ניסיונותיו של ועד הלשון הטורקי להחליף אפילו מלים כאלה במלים טורקיות מחודשות נתקלו בהתנגדות נמרצת של הציבור. רבים רואים בניסיון זה מעשה אווילי וחסר טעם, העלול ליטול מן הלשון את העסיסיות שבמלים הרווחות ואת האסוציאציות הקשורות בהן. בייחוד נכשלו המתקנים, כשבאו לעקור את המלים הזרות המשובצות בתוך מימרות ופתגמים שגורים בפי העם. השתלטות הערבית והפרסית על השפה הטורקית לא נצטמצמה באוצר המלים. התיבות הזרות הביאו עמהן כללים דקדוקיים משפוח מוצאן. כך, למשל, נהגו בשפה הספרותית — ורק בה — להשתמש בצורת הסמיכות הפרסית, כשהסומך והנסמך היו מלים לא־טורקיות; צורת הרבים של מלים זרות נוצרה על־פי רוב בדרך הערבית או הפרסית, וכו'.

ההתקפה על הכללים הזרים החלה בימי הטורקים הצעירים ונסתיימה בניצחון גמור. היום כמעט שאין הטורקים משתמשים עוד בכללים אלו במידה מרובה יותר ממה שאנו נוטים מלים ארמיות בעברית לפי הדקדוק הארמי.

פרשה מיוחדת היא בעית המלים שממוצא אירופי (במונחים המדעיים נדון להלן). כאן מבחינים הטורקים בין מלים, שנכנסו לשפתם — לרבות לשונם המדוברת — לפני מאות בשנים, בעיקר מן היוונית והאיטלקית, ונקלטו בה לחלוטין, ובין מלים, שנשאלו בדורות האחרונים, בעיקר מן הצרפתית. רק את המלים מן הסוג השני מנסים להחליף בטורקיות. ואולם מטעמים שונים לא שקדו הריפורמטורים עד עתה ביותר על שאלה זו, ומספר המלים הזרות ממין זה עדיין גדול למדי בטורקית, גדול יותר מבעברית. מבנה הלשון הטורקית, היחס החיובי לתרבות המערב ושימוש הכתב הלטיני בטורקית של היום — כל אלה היו בין הגורמים לסובלנות היתרה לגבי מלים זרות מסוג זה.

מונחים מדעיים

כעברית כן הטורקית מתלבטת בבעית המונחים המדעיים המודרניים. אמנם במאה הקודמת טבעו המשכילים הטורקיים הרבה מונחים חדשים, רובם ככולם משרשים ערביים. אך לאחר הנהגת הכתב הלטיני ועם ביטול הוראת הערבית בבתי הספר נידונו מונחים אלו לאבדון. ושתי סיבות לדבר: ראשית, המונחים המדעיים ממוצא ערבי, הכתובים בכתב לטיני, נעשו בלתי מובנים, בייחוד לדור הצעיר. שנית, גם אם

ייתכן. שלשון הכלל תכיל מלים טורקיות עם ערביות אלו
בצד אלו. הרי מערכת המונחים המדעיים חייבת להיות
אחידה יותר. ומאחר שאפילו החוגים השמרניים בטורקיה
אינם מציעים עוד לגזור מונחים נוספים משרשים ערביים,
מתמוטטת הטרמינולגיה המדעית הקיימת כולה.

בגשתם לבעית המינוח הכינו אנשי ועד הלשון. בשיתוף
מומחים מן האוניברסיטאות וממוסדות אחרים. רשימת כל
המונחים הדרושים על-פי מילונים אירופיים. אך משניגשו
לתרגמם, נתקלו בקשיים רבים. כצפוי מראש, לא מצאו
באוצר המלים של הלהגים הטורקיים ושל הספרות העתיקה
די מלים מופשטות, הראויות לשמש כמונחים מדעיים. לא
נותרה להם אלא הבחירה בין קבלת מונחים בינלאומיים
ובין יצירת מונחים חדשים משרשים טורקיים.

כדוגמת הגרמנים דרש ועד הלשון להנהיג בבתי-הספר
בדרך-כלל מונחים טורקיים מקוריים. רשימות של אלפי
מונחים זרים הופצו בין מורים ומומחים כדי לקבל מהם
הצעות של תחליפים טורקיים. על-סמך התשובות שנתקבלו
ולאחר חקירות נוספות נקבעו כ-5000 מונחים, שנתקבלו
ע"י משרד החינוך והונהגו בבתי-הספר.

בקשיים גדולים יותר נתקלו, בשעה שביקשו לקבוע
מונחים מדעיים למוסדות ההשכלה הגבוהה. גם מונחים אלה
רצה ועד הלשון לגזור במידת האפשר משרשים טורקיים,
ואילו מורי האוניברסיטאות נטו לקבל הרבה מונחים
בינלאומיים, היינו יווניים ולטיניים. לדעת הפרופסורים יש
בקבלת מונחים בינלאומיים כדי להקל על הסטודנט הטורקי

את הבנת הספרות המדעית בשפות אירופון וכדי להדק את הקשרים המדעיים בין טורקיה לבין עמי המערב. לדעתם עלולה יצירת טרמינולוגיה טורקית גם לפגום בדיוק ובבהירות של המונחים המדעיים. לעומת זאת טענו אחדים מראשי ועד הלשון. שמונחים יווניים-לטיניים מתאימים רק לעמים דוברי שפה הודו-אירופית ובעלי מסורת תרבותית, המבוססת על שפות יוון ורומא; ואילו על הטורקים ללכת בדרך הפינים ההונגרים והיפאנים, שיצרו טרמינולוגיה לאומית משלהם. אפילו תומכים נלהבים ב"התמערבות" תרבותית התנגדו לקבלת מונחים ממוצא יווני ולטיני, כל עוד אין מלמדים שפות אלו בבתי-הספר התיכוניים בטורקיה.

בשנים האחרונות נמצאה מעין פשרה בין שתי ההשקפות האלה. גם ועד הלשון מסכים היום, שקבלת מונחים מדעיים, המשותפים לכל שפות המערב החשובות, היא בחינת "הכרח היסטורי". אולם כאן נתעוררה שאלה חדשה. באיזו צורה יש לקבל מונחים אלו? עד כה נהגו הטורקים לשאול מונחים בינלאומיים בצורתן הצרפתית, כשם שגם בעברית היו שהעתיקו קצת מונחים יווניים ולטיניים לפי מבטאם בלשונות האירופיות של ימינו. באחרונה גוברת בטורקיה הנטייה לקבלם בצורה קרובה יותר למקורם היווני או הלטיני.

(הסיום יבוא)